

ІСТОРІЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА МАШІВЩИНІ

У статті досліджується історія православної церкви в Машівському районі Полтавської області в контексті існування її храмів та діяльності священнослужителів з XVIII століття і до сьогодні.

Ключові слова: *православна церква, храми, священнослужителі.*

Більше від тисячі років існує православ'я в нашій країні. Протягом століть воно відіграло значну роль у державотворчих процесах і консолідації народу в скрутний час. І сьогодні більшість українців вважають себе православними. Водночас, у порівнянні з минулими часами, церква вже не має вагомого впливу на суспільство. Більше того, в Україні вона переживає розкол, кількість її дійсних adeptів зменшується. На таке становище значною мірою вплинула попередня владна політика щодо Російської православної церкви (РПЦ). Тому корені сучасного варто шукати в минулому.

Мета нашого дослідження — вивчення становлення й розвитку православних церков на території Полтавщини, зокрема на Машівщині. Історія православ'я на Полтавщині — тема не нова, окремі її аспекти вже досліджувалися істориками. Так, у працях В. Ревегука [13] і Ю. Волошина [3] показано процес відновлення церковного життя на Полтавщині в умовах окупації та діяльність РПЦ у період виокремлення УАПЦ. Робота В. Пашенка [7] характеризує державну політику щодо церкви в роки радянської влади. Певні фактичний матеріал та інформація з історії міст і сіл краю наявні в енциклопедичних довідниках «Полтавіка» [8], «Полтавщина» [12] та з «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область» [4]. Інформацію про становлення православ'я й розбудову церковного життя в Машівському регіоні отримано з клірових книг Полтавської єпархії [5; 6] та «Полтавских епархиальных ведомостей» [9; 10; 11], які містяться в Державному архіві Полтавської області. Втім, окремих робіт, у яких би висвітлювалося православне минуле саме Машівщини, немає. У зв'язку з браком наявної літератури і джерел з теми ми послуговувалися свідченнями очевидців подій та матеріалами, наданими краєзнавцями сіл Базилівщини, Рясського, Машівки, Нового Тагамлика. Саме факт малодослідженості спонукав нас до вибору заявленої теми публікації та визначив її завдання: опрацювати наявні літературу і джерела з теми; зібрати свідчення жителів регіону про історичне минуле РПЦ; проаналізувати еволюцію православної храмової мережі на території району; простежити вплив владної політики на становище православної церкви на Машівщині.

Сьогодні достеменно невідомо, коли була вперше хрещена територія нинішньої Полтавщини. Є відомості про існування в середині XI століття окремої Переяславської єпархії, а отже, щонайменше великі населені пункти повинні були мати власні храми. Після монгольської навали наш край, межуючи із Диким полем, був прикордонним, а тому перебував у занепаді. Територія нинішньої Машівщини була рідко заселена. Зростання людності розпочалося в період XIV — на початку XVI століття. На цей час припадає посилення польсько-литовських

впливів і наступ католицизму. Найбільший його розмах спостерігається в першій половині XVII століття. На землях князя Я. Вишневецького, а саме в Лубнах та Снітині, будуються костьоли. Тому припускаємо, що найбільш ревні православні люди, які хотіли уникнути покатоличення, стали переселятися на південь нинішньої Полтавщини.

Події кінця XVI — XVII століть привели в край козацтво — носіїв переважно православної культури, а згодом регіон потрапляє під вплив православної Російської імперії. У 1731–1738 роках за наказом царського уряду на території Машівщини будується одна з найбільших фортифікаційних споруд. Будівництво лягло на плечі українських селян, яких нерідко примусово переселяли на нові місця. Залишки фортеці збереглися біля с. Ряське, на узбережжі р. Орелі. Всередині фортифікаційної будови було закладено двори. Саме там була заснована і перша Ряськівська церква Божої Матері з дзвіницею. Держава дбала про забезпечення храму образами, одягом для священиків, книгами та «всім належним» [1, с.217–218]. Рясчани і сьогодні впевнено показують на те місце, де ще й зараз забороняють зводити будинки. Приблизно в той же час була закладена православна споруда і в с. Мала Нехвороша.

З просуванням Російської імперії на Південь та ліквідацією залишків української державності у 1775–1776 роках формується нова єпархія — Слово'яно-Херсонська, до складу якої увійшла значна частина полтавських земель. Із 1784 року до єпархії, окрім 15 повітів, увійшов і Костянтиноградський, на території якого знаходилися і перші поселення нинішньої Машівщини. Останнє територіальне розмежування, завдяки якому було створено Полтавську єпархію, відбулося за указом Синоду від 17 грудня 1803 року. Межі її збіглися з кордонами створеної у 1802 році Полтавської губернії. Новостворена єпархія досить швидко розвивалася. У 1824 році вона мала вже 1030 церков. У цей період зростає кількість храмів і на території Машівщини. У ході колонізації землі разом із селянами царська влада щедро роздала панам, передусім лояльними до царату. Нові господарі були значною мірою організаторами культурного, духовного життя, а тому нерідко будували за власні кошти храми. Саме так у середині XIX століття було закладене будівництво кам'яної церкви Вознесіння Господнього у селі Новий Тагамлик, яке завершилося у 1855 році. Храм розташовувався у центрі села, в мальовничому місці, тому споруду видно було навіть із сусідніх поселень. Церква збудована паном Джунковським за проектом петербурзького архітектора. Вона мала чотири білі каплиці по кутах в огорожі. У середині їх красувалися художні розписи у стилі італійського ренесансу. Старожили згадують кам'яні половецькі баби на території храму.

Церква була огорожена міцними, металевими решітками чудової форми. Із північної сторони, глибоко під церквою, знаходилася панська усипальниця. До неї вели дубові двері та сходи. Під склепом у герметичних саркофагах покоїлася рідня самого князя Джунковського, зокрема поховання його доньки Ольги. Другу усипальницю було побудовано за брамою огорожі з південної сторони від річки, за двором церкви [18]. При церкві діяли: церковна бібліотека, недільна школа, міністерське двокласне училище з релігійним відділенням. Цей храм був центром культурного і релігійного життя не тільки Нового Тагамлика, а й навколишніх сіл. До Новотагамлицької парафії у 1859 році належали жителі сіл Паськівки, Сухоносівки та Василівки (Вільного). На жаль, вона була знищена в 1985 році.

У Селещині, незважаючи на те, що село інтенсивно розбудовувалося в кінці XIX століття, власного храму не було. Його мешканці відносилися до Базилівщинської парафії, в якій дерев'яний храм (О. Невського) побудовано у 1884 році. А вже у 1895 році закладено новий цегляний храм – Казанської Божої Матері, який відкрився в 1905 році. Церква здавалася великою, оскільки стояла на височині. Із дзвіниці з 18 дзвонами в ясну погоду можна було побачити церковні споруди Полтави. При храмі діяла церковнопарафіяльна школа на чотири класи (нині це частина Базилівщинської школи) [14; 15], яка була для Селещини замала. Тому місцева поміщиця Хілкова після закінчення польових робіт у 1912 році за допомогою місцевої громади розпочала будівництво ще однієї школи.

У Рясках у 1885 році замість старого храму XVII століття була побудована церква Вознесіння Господнього [10, с.89]. У цій парафії на честь коронації Миколи II була відкрита в 1897 році ще й Миколаївська церква, до неї віднесли жителів Новогригорівки, Громаківки, Маркової Гірки. Священиками були Іван Юзефович і Георгій Леусов. Усього до парафії входили 3105 віруючих чоловіків і 3080 жінок [5, с.244]. У селі Ряске з 1890 року при Вознесенській церкві існувала школа. Викладали в ній священнослужителі Іван Романовський та Іван Клепачевський, крім них учителем була Пелагея Чубова [5, с.260].

Поблизу Машівки (село Жуківка) в 1897 році на кам'яному фундаменті була збудована дерев'яна Миколаївська церква. До цієї парафії належали жителі Машівки, Герівки, Яковлівки, Коновалівки, Новогригорівки, Володимирівки (821 чоловік і 788 жінок). Церкві належали 1-1/2 десятини присадибної й 33 десятини навколишньої землі. Першим священиком став Кирило Войтенко, псаломщиком — Іоан Хілецький, заштатним псаломником – Тит Здоров. Церковним старостою обрали селянина Михайла Займака. При церкві діяла жіноча церковна школа [5, с.261].

У 1892 році побудовано церкву Різдва Іоана Предтечі у Дмитрівці. Її споруда збереглася і до сьогодні, хоча й використовувалася за радянської влади не за призначенням — під клуб, а пізніше комору. Через два роки будується дерев'яна Троїцька церква в Малій Нехворощі. При ній традиційно діяли бібліотека, школа грамоти та земське училище [9, с.81–84]. У с. Михайлівці школа існувала з 1891 року при церкві О. Невського. Законотелем був священик Іван Кобзарев, учителем — псаломник Петро Гонтаревський [6, с.303]. Як бачимо, православна церква, крім релігійних, виконувала ще й освітні функції. Священики приділяли увагу освіті, вихованню молодого покоління.

У 1900 році господар цегельного заводу купець Лев Колесников побудував церкву в селі Іванівці (Латишівці) до цієї парафії належали жителі Іванівки (Латишівка), Тимченківки, Тагамлика-1 (Щербанів), Коновалівки-2 (Сухоносівки), Яківлівки, Носівки. При храмі діяла жіноча церковнопарафіяльна школа [16; 20].

На початку XX століття взаємовідносини церкви та держави можна характеризувати як єдиний організм, і церква всіляко освячувала ініціативи й політику самодержавства. Духовенство зобов'язувалося стежити за революційними і національно-визвольними рухами та інформувати поліцію. Було заборонено будувати церкви й малювати ікони в українському стилі. Але серед духовенства існувала значна кількість людей, які намагалися надати церкві українського характеру. З початку революції 1905 року духовенство та парафіяни виступали за право звертатися до Бога рідною мовою. Почали з'являтися церковні

книги українською мовою. Проте Св. Синод майже не реагував на такі вимоги віруючих. Усе це значно загострювало стосунки громади і церкви. Про настрої селян свідчили події, які відбулися через 15 років, з утворенням УАПЦ, яка відразу здобула визнання значної частини українців Машівщини.

Після революційних подій 1917 року відбулися зміни в церковному житті краю. З ініціативи єпископа Полтавського Парфенія (Левицького) у центрі губернії відбувся Єпархіальний Собор духовенства Полтавської єпархії, який прийняв постанову про українізацію церкви та встановлення традиційного церковного устрою в Україні. Єпископ Полтавський Парфеній став першим пастирем незалежної Української церкви, згодом почала формуватися нова церковна ієрархія. Однак цей процес призупинився після встановлення більшовиками контролю над Україною, які поволі стали проводити антицерковну політику. Під час громадянської війни та червоного терору церква зазнала значних моральних, матеріальних і людських втрат. Церковнослужителі оголошувалися ворожими пролетаріату контрреволюційними елементами, нерідко усувалися фізично. Зокрема, сумною була доля К. Войтенка, священника церкви Вознесіння Господнього села Кошманівки Машівського району, який був замордований владою у 1918 році, а В. Войтенко – у 1922 році. За спогадами місцевих старожилів відбулися погроми Новотагамлицької та Жуківської церков. Можна припустити, що такою була доля більшості храмів регіону [7]. Навчальні заклади при всіх храмах Машівщини припинили свою діяльність, на їх базі відкривалися й діяли радянські школи.

Проте більшовики не мали змоги повністю покінчити з релігією і церквою. Люди у своїй масі, особливо жінки, залишалися віруючими, тому частина православних громад отримала дозвіл на діяльність. При цьому громади РПЦ співіснували й діяли поряд із громадами УАПЦ. Так, продовжували діяти церкви у селі Базилівщині, Новотагамлицька церква. У селі Жуківка (Машівка) продовжувала діяльність Миколаївська церква. Священником місцевої громади був Федір Стрижак. Він закінчив Полтавську духовну семінарію і в 1925 році висвячений на священника УАПЦ, був місцевим жителем і, за спогадами людей, користувався авторитетом та довірою віруючих. Дияконом з 1924 року працював також місцевий житель Тихін Оніпко [19]. До 1928 року діяла громада УАПЦ у селі Мала Нехвороща при Троїцькій церкві. Керівниками громади були місцеві жителі – Андрій Герасименко і Пилип Жовницький, священником — Симон Войтенко [21].

Після короткого часу відносної толерантності більшовики розпочали терор проти православної церкви, особливу увагу при цьому приділяючи священникам і активістам УАПЦ. У Машівському районі у ході цих подій було репресовано значну кількість віруючих, тільки священників — близько 20 [7]. Зокрема, у Машівській громаді були заарештовані Федір Стрижак (священник місцевої громади УАПЦ), Тихін Оніпко (диякон), Павло Хобта (у минулому чернець, охоронець місцевої церкви). Судова трійка Колегії ДПУ УСРР в 1930 році осудила Стрижака до розстрілу (вирок виконано в Полтаві), Оніпка — до 5 років позбавлення волі, а Хобту — до 7 років позбавлення волі [19].

Після арештів 1929–1930 років та ліквідації УАПЦ місцеві громади на Машівщині продовжували свою діяльність як громади РПЦ. Проте місцеве керівництво та органи ДПУ намагалися всіляко завадити й цій діяльності. Між

віруючими і новим священиком не було згоди та довіри. За таких обставин Машівська Миколаївська церква припинила свою діяльність. Пізніше дзвіниці були зруйновані, дзвони скинуті й відправлені на переплавку. Рішенням місцевих властей було розпочато перебудову церкви у селищний клуб. Церква була дерев'яною, тому вирішили її обкласти цеглою. Для цього в 1937 року було розібрано церкву Казанської Божої Матері у селі Базилівщина. Ще живі люди, котрі пам'ятають, як із церкви скидали один за одним 18 дзвонів, луна від них ішла на все село. Багато людей плакало. Із цегли цієї церкви було «окультурено» центр Машівки, нею обкладено стіни клубу і побудовано нинішню школу естетичного виховання. По-господарському поставилися і до унікальної огорожі ручної роботи. Із неї були зрубані хрести, а саму огорожу використали пізніше, обгородивши територію будинку на вулиці Жовтнева, де проживало місцеве керівництво. Ще десять років тому на територію колишнього райкому партії можна було зайти через ковану церковну хвіртку. Цвинтар біля церкви було сплюндровано й засаджено парком. Аналогічною була доля і церкви Іоана Предтечі у Дмитрівці.

Того ж 1929 року були заарештовані та засуджені трійкою церковні активісти й діячі УАПЦ у селі Михайлівці: Григорій Бринза, Іван Бринза, Пилип Сибірний, Федір Сибірний. Усі отримали по 10 років ув'язнення. Покарання відбували в Архангельській області, з ув'язнення ніхто не повернувся. У селі Павлівці в лютому 1930 року був засуджений до 5 років ув'язнення Степан Чеснійший, місцевий священик. Церкви по селах були закриті [2]. З усіх церков Машівщини вціліла лише церква у Новому Тагамлиці, втім службу правити в ній заборонили.

З початком Другої світової війни та в роки німецької окупації закриті раніше храми відчиняються. В перший рік окупації німці дотримувалися політики невтручання у внутрішньоцерковні справи, що сприяло відродженню релігійного життя. На території Машівщини восени 1941 року з ініціативи віруючих відновили діяльність церкви у Машівці, Новому Тагамлику та в Ряському. Церкви відкривалися в старих церковних спорудах, як це було в Новому Тагамлику, або в перебудованих приміщеннях. Так, у Машівці (Жуківці) церква була відкрита в будинку культури, який був колись переобладнаний з церкви. Предмети культу та ікони місцеві жителі зносили здому. Старожили пам'ятають, що під час війни не проводилися вінчання, а от померлих завжди проводжали в останню путь із відправленням служби священиком [21].

Із поверненням у 1943 році радянської влади на Полтавщину керівництво на місцях продовжувало діяти за старим сценарієм, церкви відразу закривали, а священиків виганяли. Якщо ж церква і продовжувала діяти, то в її роботу постійно втручалася влада. У Новому Тагамлиці й Ряському служба продовжувалася, а от Миколаївська церква у Жуківці з 1945 року знову була переобладнана під клуб [17; 22]. У 1947 році віруючі добилися дозволу на обладнання молитовного будинку на вул. Жовтневій, біля парку на території Машівської школи. Місцевими активістами стали Ганна Скрипник, Марія Тютюнник, Поліна Тютюнник, Кирило Матяш, Поліна Химич, Олена Займак [22]. Із приїздом у 1953 році до Машівки із Дніпропетровщини отця Семена (Семена Вітнева) серед парафіян розпочалася робота зі збору коштів на будівництва нового приміщення церкви, і згодом будівля була зведена по вул. Фрунзе (тепер будівля пожежної частини). Священик був колишнім учителем і директором школи, мав вищу освіту, закінчив духовну

семінарію. Ця людина користувалася великим авторитетом. Місцева влада дуже ревно ставилася до діяльності нового священика, у діяльність церкви постійно втручалися, стягували всілякі грошові побори, а в разі відмови погрожували закрити церкву [22].

У 1960-і роки різко посилюється тиск на релігію. У 1960 році була знята з державної реєстрації громада села Дмитрівки. Спочатку у церкві знову зробили сільський клуб, а з 1979 року будівля використовується як колгоспна комора. Була знята з реєстрації й церковна громада Нового Тагамлика, проте храм діяв до кінця 1970-их років. Припинила свою діяльність церква у Ряському. Приміщення передали на баланс селищної ради. Жирківська церква діяла до 1962 року, була знята з реєстрації після влучення в неї блискавки. У 1975 році при 52 зареєстрованих громадах РПЦ в області нараховувалося сім «безрелігійних районів». Серед них і Машівський, хоча в Новому Тагамлиці діяла ще Вознесенська церква. Вона була знищена (підірвана вибухівкою) в 1985 році [16; 20].

В умовах загострення кризи кінця 1980-их років у суспільстві зріс інтерес населення до релігії та до православ'я зокрема. Перебудова зняла заборони на розповсюдження релігійної літератури, проповіді, місіонерську діяльність. Тому після розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності України різко збільшується кількість храмів. У Машівському районі, а саме у Машівці, впродовж 1991–1992 років тривала активна робота з відродження церкви Св. Миколая, у приміщенні якої на той час там діяли районний будинок піонерів і районна бібліотека. Після відродження храму в Машівці реєструються громади в інших селах району: в Кошманівці – в 1996 році, в Новому Тагамлиці й Ряському — в 1997 році, у Дмирівці та Кустолово-Суходілці — в 1998 році, у Базилевщині – у 2003 році. Цей процес триває і до сьогодні. Більшість населення, яке є прибічником православ'я, не ідентифікують церкву за належністю до Київського чи Московського патріархату. Кількість православних віруючих, які регулярно відвідують церкву, — відносно невелика. Наприклад, у сьогодні найбільшій Святомиколаївській церкві Машівки таких не більше ніж 60 чоловік, здебільшого це жінки. Тоді як у 1898 році, при значно меншій кількості населення, таких було 1609, а найбільшу колись церковну громаду у Ряському (6185 осіб) зараз постійно відвідує не більше ніж 50. Значна кількість людей у храмах збирається тільки на великі релігійні свята, що свідчить передусім про традиційний характер вірувань, ніж про світоглядні переконання віруючих.

Насамкінець зазначимо, що православне християнство протягом століть відіграло визначну роль у духовному житті мешканців Машівщини. Його поширення в регіоні йшло паралельно з його заселенням. Перші храми були побудовані у XVIII столітті, проте більшість храмів збудовано у XIX – на початку XX століття за кошти громад або місцевих меценатів. Найбільшими були споруди церков Вознесіння Господнього (село Новий Тагамлик), Казанської Божої Матері (Мокрий Тагамлик (Базилівщина)). Найчисельнішою була громада у селі Ряске. Саме навколо храмів зосереджувалося культурне життя майбутніх машівчан, при них діяли школи і бібліотеки. Священик на селі користувався довірою та авторитетом. Проте церква одночасно виступала і як головний ідеолог самодержавства, тому на початку XX століття поступово втратила свій вплив на українське селянство.

Після революції 1917 року, в роки українських державотворень, за першої нагоди в селах Машівщини утворюються громади УАПЦ. Їх діяльність продовжувалася до 1929 року, доки майже всі священики й активісти були знищені комуністичним режимом за сфабрикованими звинуваченнями у контрреволюційній діяльності. Повне знищення церковного життя відбулося у 1937 році в ході «безбожної п'ятирічки». На території Машівщини церква вціліла лише в Новому Тагамлиці. У роки війни була відновлена діяльність трьох церков, вони діяли як храми УАПЦ. Після повернення радянської влади були реорганізовані у громади РПЦ. Крім цих храмів, були зареєстровані громади ще в кількох селах. Факти свідчать, що наступ на релігію не припинявся ніколи, він лише періодично то пом'якшувався, то ставав жорсткішим. У 1975 році Машівський район разом із десятком інших районів був зарахований до «безбожних», хоча в Новому Тагамлиці церква діяла до 1985 року. Після проголошення Україною незалежності починається процес відродження церковного життя. Під храми було передано споруди, які були на балансі селищних рад, але цим не було компенсовано втрати православної церкви, які були нанесені протягом радянського періоду. За чисельністю реально діючих віруючих церкві не вдалося відновити свої позиції і у суспільстві. Однією із причин є ворожнеча УПЦ КП і УПЦ МП та певні стереотипи, які залишилися з часів СРСР. Проте більша частина населення району все ж вважає себе православними.

Список використаної літератури

1. Білоусько О.А., Мирошніченко В.І. Нова історія Полтавщини кінець XVI — поч. XVIII ст. — Полтава: Оріяна, 2003. — 387 с.
2. Біографічні довідки репресованих діячів релігійних культур та віруючих. (http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/biogr_dovid.htm).
3. Волошин Ю.В. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944) / Юрій Володимирович Волошин. — Полтава, 1997. — 128 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. — К.: УРЕ, 1967. — 1028 с.
5. Клировая книга Полтавской епархии на 1902 год. — Полтава: Литография А.Т. Фришбергъ, 1902. — 261 с.
6. Клировая книга Полтавской епархии на 1912 год. — Полтава: ХСІІ, 1912. — 303 с.
7. Пащенко В.О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початку 1990-х років) (http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2005_19/19/paschenko.pdf).
8. Полтавіка. Полтавська енциклопедія: У 12 т.: Т.І. Релігія і церква / [Гол. ред. О.А. Білоусько]. — Полтава: Полтавський літератор, 2009. — 755 с.
9. Полтавские епархиальные ведомости. — 1863. — №1. — С.81–84.
10. Там само. — 1907. — №3. — С.89–94.
11. Там само. — 1895. — №8. — С.94–126.
12. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / [За ред. А.В. Кудрицького]. — К.: УЕ, 1992. — 1024 с.
13. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни / (http://orthodox.pl.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82:uapc-v-chasi-okupaciyi&catid=43:propovidi&Itemid=57).
14. Свідчення Брах С.М.
15. Свідчення Гизили А.В.
16. Свідчення Довгої П.П.

17. Свідчення Займак Т.В.
18. Свідчення Миланича О.Г.
19. Свідчення Оніпка М.Т.
20. Свідчення Приходько Г.В.
21. Свідчення Решетило А.В.
22. Свідчення Скрипника В.С.

Р.А. Ситарчук, А.Ю. Мельничук

ИСТОРИЯ ПРАВОСЛАВИЯ НА МАШЕВЩИНЕ

В статье исследуется история православной церкви в Машевском районе Полтавской области в контексте существования ее храмов и деятельности священнослужителей с XVIII века и до сегодня.

Ключевые слова: *православная церковь, храмы, священнослужители.*

R. A. Sitarchuk, A. J. Melnychuk

HISTORY OF ORTHODOXY IN MASHIVSCHYNA

The article examines the history of the Orthodox Church in Mashivsky District of Poltava Region in the context of the existence of its churches and clergy from the 18th century until today.

Keywords: *the Orthodox Church, churches, clergymen.*

Надійшла до редакції 15 вересня 2011 року